

objektivističkom poimanju savjesti i morala općenito. Drukčije naglaske autor nalazi kod Suareza, gdje je naglašena subjektivna strana, ali pretežno voluntaristički. Potrirentinski priručnici moralne teologije još će više naglasiti razlikovanje između subjektivne i objektivne strane moralnosti, bacajući težište na objektivnost zakona i ističući pasivnost savjesti, o kojoj inače nadugo raspravljaju, ali pod vidom veće ili manje sigurnosti. Savjest je po njima, kao uostalom i kod sv. Tome, prvenstveno aktualna savjest.

Treće poglavlje prati nastajanje »novog« poimanja savjesti kao posljedice »antropološkog obrata« i novih fenomenoloških i psiholoških spoznaja. Golser osobito ističe emotivnost u poimanju savjesti, crtu koju je već imala stara franjevačka teološka škola i koju će prihvatiti i dalje razraditi njemački moralisti prošlog stoljeća kao što su Simar, Linsenmann, Koch i drugi. Posebno značenje i pravu prekretnicu u poimanju savjesti predstavlja djelo Th. Müncker, Die psychologischen Grundlagen der katholischen Sittenlehre, Düsseldorf 1934. U razradi personalističke, cjelovite, intersubjektivne i vjerske naravi savjesti mnogo će pridonijeti teolozi kao R. Guardini, M. Laros, Th. Steinbüchel, J. Stelzenberger (važan zbog povijesnih istraživanja o savjesti) i drugi. Nastavljajući prikaz ovog novog smjera autor analizira nastajanje i sadržaj koncilskog naučavanja o savjesti, osobito u GS. 16. Općenito se zapaža težnja da se savjesti prida središnje mjesto u čudorednom fenomenu. U četvrtom i posljednjem poglavlju autor nastoji osvijetliti narav moralne savjesti koristeći metodu i pojmovni instrumentarij »transcendentalnog« smjera u današnjoj filozofiji i teologiji.

Autor je ovim radom zahvatio u središnju problematiku današnje moralne teologije. Zahvatio ju je — u povijesnom rasponu — veoma široko. Možda bi bilo bolje da je ostao vjerniji naslovu i zadržao se doista samo na novijem razvoju u moralnoj teologiji, prepuštajući budućem radu ili drugima povijesna istraživanja glede starijih autora. Tako bi vjerojatno bilo moguć-

nosti i prostora da se obradi i koji drugi autor izvan njemačkog jezičnog područja. Vjerujem da bi, na primjer, u tom pogledu mogla koristiti i Newmanova misao o savjesti.

Ova korisna studija svjedoči o današnjem pomaku u naučavanju o savjesti. Potrebno je više sličnih radova da bi se prevladalo ono suženo i aktualističko poimanje savjesti kakvo je donedavna prevladavalo u priručnicima moralne teologije. Naučavanje Drugog vatikanskog sabora, iako još prilično neujednačeno što se tiče poimanja savjesti, ipak upućuje da se pođe tim smjerom.

M. Valković

THOMAS SRAMPICKAL, *The Concept of Conscience in today's Empirical Psychology and in the documents of the Second Vatican Council*, Innsbruck 1976.

Radi se o disertaciji izrađenoj pod vodstvom profesora A. Rescha i obranjenjnoj summa cum laude u lipnju 1976. na institutu za moralnu teologiju »Academia Alfonsiana« u Rimu i koja je evo u kratkom roku i tiskom objavljena. Autor je Indijac, a studirao je u Pooni, Salzburgu i Rimu.

Veoma je utješno što se posljednjih godina pojavljuju radovi koji pod psihološkim vidom obrađuju moralni razvoj čovjeka. To područje istraživanja bilo je veoma zanemareno u ranijoj psihologiji, a često je još i danas. Autor je uzeo za zadatak da daje pregled današnjih rezultata empirijske psihologije koji se odnose na studij morala i posebice savjesti, i da pokuša sve to usporediti s naukom Drugog vatikanskog sabora o savjesti. Dakako da tu ne može biti punog podudaranja, jer se radi o različitim područjima i kompetencijama, ali može biti korisno da se vidi ima li barem neke konvergencije u gledištima, pa bilo to i djelomične. Glavno težište čitave disertacije je na psihološkom polju. Autor vrlo pregledno opisuje današnje psihološke teorije o razvoju čudoreda i o naravi savjesti. Radi se uglavnom o tri glavne stru-

je u psihologiji. Srampickal najprije prikazuje kognitivno-razvojnu teoriju (Piaget, Kohlberg) koja promatra razvoj savjesti u ovisnosti o razvoju inteligencije. Temeljno je u tom pogledu djelo J. Piaget, *Le Jugement Moral chez l'Enfant*, Paris 1931. Čitav razvoj morala i savjesti Piaget vidi bitno u prijelazu od heteronomnog prema autonomnom moralu, koji se bitno odvija u tri etape. Amerikanac Kohlberg potanje razrađuje taj razvojni put i nalazi šest razvojnih faza i oblika moralnosti. Druga teorija je teorija identifikacije koja ima veliko značenje u psihoanalizi. Savjest prvenstveno nastaje u ranom djetinjstvu na temelju identifikacije s roditeljima i introjekcije njihovih moralnih stavova i vrednovanja. Treći smjer u tumačenju savjesti predstavljaju razne teorije biheviorističkog tipa, po kojima je savjest nešto naučeno i stečeno, ali ne samo u djetinjstvu nego tijekom cijeloga života (*Learning Theories*). Savjest je bitno plod i rezultat izvanjskih uzroka o kojima je posvema ovisna. Autor potanko opisuje kako ove teorije na temelju iskustvenog materijala tumače savjest, ali opise prati kritičkim osvrtima i primjedbama. Njegovo je mišljenje da ove teorije pridonose boljem razumijevanju savjesti, ali da nijedna od njih ne tumači dovoljno narav savjesti (str. 335). Autor pokušava sažeti rezultate svih triju škola i veli kako na temelju empirijske psihologije savjest sadrži tri komponente: mišljenje, djelovanje i osjećanje. Mnogo je teže kad se želi sažeti naučavanje o razvoju savjesti. Radije nego govoriti o susljednim razvojnim fazama, bit će korisnije uočiti razne čimbenike koji utječu na taj razvoj. Autor ih dijeli na unutrašnje (dozrijevanje, intelektualni razvoj, empatija i temperament) i izvanjske (ljubav i toplina okoline, disciplina, obiteljske vrednote, male drugarske skupine i društvo općenito). Isto tako radije nego o fazama, realističnije je govoriti o raznim procesima u razvoju savjesti: kognitivni proces, proces identifikacije i izvanjske uvjetovanosti te proces instrumentalnog (nagrada-kazna) i zapažajnog učenja (modeli, oponašanje).

Autor posvećuje jedno poglavlje svoje studije (cijela knjiga ima jedanaest poglavlja) analizi koncilske nauke o savjesti. Uspoređujući u zadnjem poglavlju rezultate empirijske psihologije s naukom Druge vatikanskog sabora o savjesti — koliko je to uspoređivanje uopće moguće, budući da su teološki i vjerski aspekti savjesti izvan područja psihologije — autor nalazi konvergenciju u shvaćanju da je savjest »transcendentalna« ili »fenomenološka« realnost, koju možemo vidjeti u tri glavne dimenzije, u ontološkoj, temeljno-moralnoj (fundamental moral) i izražajno-moralnoj (expressive moral).

Ontološka dimenzija je u odnosu savjesti prema Bogu i bližnjemu.

Temeljna moralna dimenzija savjesti je u temeljnoj moralnoj orijentaciji života: u pozivu na ljubav i dobro te na izbjegavanje zla. Praktično to bi se podudaralo s onim što su stari teolozi nazivali »sintereza« (sindereza). Ovo temeljno moralno usmjerenje valja da se konkretizira u pojedinim činima savjesti.

Izražajno-moralna dimenzija je u mišljenju, djelovanju i osjećanju, preko kojih i u kojima se očituje temeljna moralna dimenzija.

Studija je korisna radi upoznavanja psiholoških tumačenja savjesti, a i čudoređa općenito. Za moraliste je to veoma važno. Unatoč velikim razlikama, ipak zapažamo stanovito podudaranje s onim što današnja moralna teologija naučava, barem u svojim boljim i prodornijim predstavnicima.

Studija je vrlo jasna i pregledna. Uz izlaganja i opise imamo kritičke osvrtne i sinteze. Stoga se daje ugodno i s korišću čitati. Ona dobro dolazi moralistima, psiholozima i pedagozima.

M. Valković

KARL HÖRMANN, *Lexikon der christlichen Moral*, Innsbruck 1976, str. 1755 + str. LXIII.

Ovo je drugo, prošireno i prerađeno izdanje istoimenog »Leksikona kršćanskog moralax«, koji je izašao 1969. godine. Dok je prvo iz-